

УДК 347.65

О. П. ПЕЧЕНИЙ,

канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ У СФЕРІ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Проаналізовано проблеми державної реєстрації як багатоаспектне явище, що стосується як цивільних прав, включаючи право на спадщину, право власності, так і юридичних фактів. Досліджено питання державної реєстрації у сфері спадкування, зокрема складнощі визначення моменту виникнення права власності на нерухоме майно при спадкуванні.

Ключові слова: право на спадщину, право власності, державна реєстрація, нерухоме майно.

У цивільному праві державна реєстрація має надзвичайно важливе значення. При цьому доцільно вказати на іноземний досвід, зокрема реформування ЦК РФ зумовило включення до загальних положень ЦК ст. 8¹, якою визначено засади державної реєстрації прав на майно, принципи державної реєстрації – законність підстав реєстрації, публічність і достовірність державного реєстру, її суб'єкти та об'єкти, норми про захист зареєстрованого права та інші приписи загального характеру. Такий підхід дає підстави для тверджень про визнання за державною реєстрацією принципового, керівного для всіх цивільних правовідносин значення.

Необхідно зазначити, що проблематика державної реєстрації прав у цивільному праві була предметом наукових досліджень, активізованих унаслідок суттєвих законодавчих змін у системі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. З дисертаційних досліджень слід навести розробки І. М. Отрош [3], викладені в роботі щодо охорони і захисту права власності, в тому числі й при державній реєстрації. Власний погляд на окремі проблемні питання функціонування системи державної реєстрації висловлювали практичні працівники, представники судової влади [2, с. 84–89].

Нами також досліджувалися окремі питання реєстрації прав і посвідчення юридичних фактів у сфері спадкових правовідносин [4, с. 239–249]. Однак законодавче оновлення системи державної реєстрації, аналіз практики її функціонування з часом ставить додаткові питання, які потребують наукового аналізу.

Вивчення досвіду модернізації цивільного законодавства, що відбувається наразі в країнах пострадянського простору, зокрема в ЦК РФ, свідчить про підвищення значення державної реєстрації у сфері цивільних правовідносин. Так, загальні положення ЦК РФ, що стосуються виникнення, здійснення і захисту цивільних прав, доповнено ст. 8¹, в якій йдеться про державну реєстрацію прав на майно. Стаття 8¹ ЦК РФ у загальному вигляді визначає засади державної реєстрації прав на майно, передбачаючи при цьому, що державна реєстрація прав здійснюється уповноваженим відповідно до закону органом на основі принципів перевірки законності підстав реєстрації, публічності й достовірності державного реєстру. Права на майно, що підлягають державній реєстрації, виникають, змінюються і припиняються з моменту внесення відповідного запису в державний реєстр, якщо інше не встановлено законом. Визначено й інші правила, зокрема про достовірність записів у реєстрах, захист зареєстрованого права та інші важливі для цивільного обороту в цілому норми, що свідчить про підвищення уваги законодавця до державної реєстрації. Між тим у площині обговорення досвіду російського законодавця варто поставити питання про сферу дії ст. 8¹ ЦК РФ, яка хоч і має загальний, найбільший спектр дії, тим не менш навряд чи може бути поширена на всі види цивільних правовідносин, зокрема на сферу спадкового оправа. Очевидно, при модернізації норм спадкового права (ч. 3 ЦК РФ) російському законодавцю слід прикласти зусиль для вирішення цього питання.

Будучи публічно-правовим засобом, державна реєстрація по відношенню до майнового обороту виконує стабілізуючу функцію. При цьому дослідники вказують на багатовекторність державної реєстрації, її різне призначення і правові наслідки [7, с. 159–171].

У національному законодавстві диференційовано види державної реєстрації, зокрема в розрізі суб'єктів, об'єктів, цивільних прав, юридичних фактів і правочинів можуть різнитись значення державної реєстрації, які може бути правоутворюючою, правопідтверджуючою або ж інформаційною.

Універсальність державної реєстрації полягатиме в тому, що нею в тій чи іншій мірі пронизані всі цивільні правовідносини, в тому числі й спадкові.

У сфері спадкування державна реєстрація спочатку стосується відносин, що передують спадковим. Так, відповідно до ст. 1247 ЦК заповіти, посвідчені нотаріусами, посадовими, службовими особами органів місцевого самоврядування, іншими компетентними особами, підлягають державній реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Спадкового реєстру в порядку, встановленому постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі» від 11.05.2011 р. № 491. Це саме стосується і спадкових договорів (ст. 1304 ЦК). Така державна реєстрація, що обумовлена ратифікованою Україною Конвенцією про запровадження системи реєстрації заповітів від 16.05.1972 р., несе здебільшого інформаційне, а не правоутворююче значення. Відповідно, відсутність державної реєстрації заповіту або ж спадкового договору сама по собі не тягне за собою його недійсність.

Після виникнення спадкових правовідносин державній реєстрації підлягають також спадкові права, що знайшло опосередкований вираз у законодавстві України. Так, відповідно до Положення про спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 р. № 1810/5, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину підлягають реєстрації у Спадковому реєстрі. Видається, що державна реєстрація спадкових справ та свідоцтв про право на спадщину також має інформаційне значення. При цьому слід звернути увагу, що внесення до реєстру відомостей про зареєстровану спадкову справу має наслідком державну реєстрацію не тільки власне спадкових прав, а й відповідних

обтяжень. Маються на увазі борги спадкодавця, оформлені належним чином, тобто з приводу яких кредиторами пред'явлені вимоги до спадкоємців (ст. 1281 ЦК).

Відмітимо, що державна реєстрація у сфері спадкових відносин носить певною мірою незавершений характер, оскільки за чинним ЦК України не поширюється на права осіб, які здійснюють охорону спадкового майна (статті 1283, 1284 ЦК), управління спадщиною (ст. 1285 ЦК). Законодавцю слід подбати про усунення даної прогалини.

Однак найбільш важливою у сфері спадкування нам бачиться державна реєстрація права на спадщину, у складі якої є нерухоме майно.

На відміну від попередніх випадків державної реєстрації, дана державна реєстрація має правовстановлююче значення, оскільки саме з державною реєстрацією пов'язується виникнення права власності.

Державній реєстрації підлягають права на спадщину, у складі якої є нерухоме майно, чому присвячувалася ст. 1299 ЦК.

Структурно ст. 1299 ЦК складалася з двох частин. У ч. 1 було встановлено обов'язок спадкодавця зареєструвати право: якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна (ст. 182 ЦК). А ч. 2 ст. 1299 ЦК чітко визначала момент виникнення права власності при спадкуванні – право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна.

Аналізуючи конструкцію даної статті, ми знайшли її доволі специфічною, оскільки вона побудована за принципом «підлога одного помешкання є дахом наступного». Інакше кажучи, спадщина як локальний об'єкт цивільних прав, у тому випадку, коли в її складі наявне нерухоме майно, існує до моменту державної реєстрації прав на неї. Даною статтею створено так званий «ефект модифікації права» – *з державною реєстрацією право на спадщину стає правом власності.*

У руслі спадкових правовідносин необхідно розрізняти *право на спадщину* (суб'єктивне спадкове право) і *право власності* на окремі речі. Зі смертю спадкодавця право власності у нього припиняється (п. 11 ч. 1 ст. 346 ЦК), з моменту відкриття спадщини у спадкоємців виникає право на спадщину, яка належить їм у разі прийняття вже з цього моменту (ч. 5 ст. 1268 ЦК). Причому, в одного суб'єкта право на спадщину і право власності одночасно існувати не можуть, тому право власності виникає не з моменту відкриття спадщини, а набагато пізніше, зокрема щодо об'єктів, права на які підлягають державній реєстрації, – з моменту такої реєстрації. Відповідно, не буди свого часу суб'єктом права на спадщину, не можна набути і право власності в порядку спадкування. Відповідно, право на спадщину виникає у спадкоємців вперше внаслідок юридичного факту смерті спадкодавця, а право власності у спадкодавця зі смертю припиняється, у спадкоємців виникає, але не заново, в порядку правонаступництва, що досить умовно підпадає під усталену цивілістичну конструкцію «переходу права власності» в порядку спадкування.

З моменту державної реєстрації спадкові правовідносини припиняються, права на спадщину зникають, а сама спадщина як єдиний об'єкт «розпадається» на окремі земельні ділянки, будинки, споруди, майнові комплекси тощо, на які замість права на спадщину у відповідних суб'єктів виникає право власності. Тільки цим можна раціонально пояснити певні змішування понять, які закралися до аналізованої статті.

Справа в тому, що у самій статті мова йшла одночасно і про державну реєстрацію права на спадщину, і про державну реєстрацію майна, тобто має місце певне змішування об'єктів реєстрації. З урахуванням нової системи державної реєстрації її об'єктом може бути лише право – право власності або інше речове право на нерухоме майно. У ч. 2 ст. 1299 ЦК помилково пов'язано виникнення права власності з державною реєстрацією майна, а не прав на нього. Наведені неточності законодавчої техніки негативно вплинули на судову практику. Так, Верховний Суд України у постанові від 23.01.2013 р. у справі № 6-164цс12 витлумачив ст. 1299 ЦК таким чином, що надав суб'єктивному праву

спадкоємців «розщепленого» звучання. На думку Верховного Суду України, спадкоємець, який прийняв спадщину, набуває з часу її відкриття речові права на успадковану квартиру – право володіння та право користування нею і, відповідно, право на захист цих прав, а право розпорядження виникає в позивача з часу державної реєстрації його права власності [5]. Така позиція, особливо з огляду на її обов'язковість для судів, безумовно відрізняється оригінальністю і потребує ретельного аналізу та теоретичного обґрунтування. На нашу думку, «розщеплене» бачення прав спадкоємців видається далеко не безспірним. Наприклад, хіба не можуть бути кваліфіковані як здійснення розпорядження такі дії спадкоємців, як розподіл спадщини між ними, який, як відомо, здійснюється до державної реєстрації прав на нерухоме майно у відповідному державному реєстрі.

Необхідно звернути увагу на зміни в цивільному законодавстві, що відбулися у зв'язку із запровадженням нової системи державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Статтею 1299 ЦК була встановлена обов'язковість державної реєстрації права на спадщину, якщо в її складі є нерухоме майно, а ч. 2 вказаної статті пов'язує момент виникнення права власності на нерухоме майно з державною реєстрацією цього майна. Привертає увагу певна термінологічна неточність ст. 1299, що проглядається в системі координат новітньої системи реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV передбачено, що державній реєстрації, яка носить обов'язковий характер, підлягають саме речові права на нерухоме майно та обтяження цих прав, а не саме майно. Очевидно, з метою усунення вказаних суперечностей, Законом України від «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» 04.07.2013 р. № 402-VII, який набув чинності 04.08.2013 р., ст. 1299 із ЦК виключена. Однак стверджувати, що цим повною мірою вирішено всі питання, не можна. Перш за все слід з'ясувати причини, з

яких виходив законодавець, коли приймав рішення про виключення з ЦК ст. 1299.

Зокрема, існує відоме теоретичне положення законодавчої техніки, за яким, якщо законодавець виключив норму із закону, то це означає, що він від неї відмовився. Однак нам все ж таки бачиться, що прийняте рішення не пов'язане з позицією законодавця про відмову від норми. Скоріше, із запровадженням новітньої системи державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень відпадає потреба відзначати специфіку державної реєстрації прав на нерухоме майно у сфері спадкування.

Як вбачається із пояснювальних документів до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 26.12.2012 р., даний проект спрямований на приведення чинних законодавчих актів України у відповідність з вимогами законодавства України у зв'язку із запровадженням системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Проектом передбачається виключити із законодавчих актів України положення, що стосуються державної реєстрації правочинів, а також доповнити відповідні норми положеннями, які визначають порядок набуття, переходу та припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно [6]. При цьому в первісному варіанті законопроекту пропонувалося зберегти у ЦК ст. 1299, однак із внесенням до неї зміни, закріпивши, що право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації. У подальшому, в результаті доопрацювання, в законопроекті з'явилося положення про виключення із ЦК ст. 1299. При цьому у зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України до цього було висловлено негативне ставлення. На думку Головного юридичного управління, з метою дотримання задекларованої мети проекту закону ст. 1299 ЦК України не варто виключати, а слід узгодити її зміст з вимогами ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», за якою державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з

нерухомим майном проводиться нотаріусом, яким вчинено таку дію. Така пропозиція підтримки не знайшла, оскільки в тексті законопроекту до другого читання все одно було запропоновано виключити із ЦК ст. 1299. У такому вигляді Закон і було прийнято Верховною Радою України.

У зв'язку з цим потребує аналізу питання про момент виникнення права власності на нерухоме майно при спадкуванні. За смислом правових норм право власності виникає у спадкоємців з моменту державної реєстрації цього права, хоча при цьому сама спадщина належить спадкоємцеві з часу її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК). У зв'язку з цим спотрігається ефект «визрівання» суб'єктивного права – із спадкового права «визріває» право власності. Між тим нам видається, що наслідки виключення із ЦК ст. 1299 ще будуть предметом наукового аналізу і суперечок на практиці. Навіть з боку Верховного Суду України бачиться певне непорозуміння в цьому питанні. Так, підготовлений судьями Верховного Суду України «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства при розгляді цивільних справ» від 01.11.2013 р. містить вказівку, що право власності на майно у випадку прийняття спадщини виникає з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК), а на нерухоме майно – з моменту державної реєстрації цього майна (ст. 1299 ЦК). Однак при цьому звертається увага, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 04.07.2013 р. № 402-VII, який набрав чинності 04.08.2013 р., ст. 1299 ЦК виключено. Наслідків, які породило для визначення моменту виникнення права власності виключення ст. 1299 ЦК, не наводиться. Та й саме розуміння співвідношення ч. 5 ст. 1268 та ст. 1299 ЦК виглядає досить примітивним, оскільки змішуються право на спадщину і право власності. Справа в тому, що у ч. 5 ст. 1268 ЦК йдеться не про виникнення права власності на будь-які об'єкти спадкової маси, а саме про належність спадщини спадкоємцеві як єдиного цілого. Частина 5 ст. 1268 та ст. 1299 ЦК принаймні присвячені різним об'єктам – з одного боку, йдеться про спадщину як єдине ціле, з іншого – про нерухоме майно, тому їх не можна співвідносити як

загальну і спеціальну норми, як намагаються стверджувати автори зробленого узагальнення. Проте кореляція ч. 5 ст. 1268 та ч. 2 ст. 1299 ЦК виключно як загальної й спеціальної норм знаходить підтримку і в інших авторів, представників сфери правозастосування. П. О. Гвоздик і С. О. Бородовський вказують, що п. 2 ст. 1299 ЦК містить спеціальну правову норму в порівнянні з п. 5 ст. 1268 ЦК, що має загальний характер регулювання відносин прийняття спадщини [1, с. 92–105]. Нам таке порівняння бачиться результатом занадто спрощеного погляду на питання, оскільки вказані норми стосуються різних етапів динаміки спадкового правовідношення, різних об'єктів (спадщини як єдиного цілого і нерухомого майна), а тому не можуть розглядатись як загальна і спеціальна норми.

Тому, на нашу думку, після виключення ст. 1299 ЦК спадщина, у складі якої є в тому числі й нерухоме майно, у разі прийняття, належить спадкоємцеві з часу її відкриття, а право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємців на загальних підставах, тобто з моменту державної реєстрації.

У випадку оформлення спадкових прав шляхом отримання у нотаріуса свідоцтва про право на спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зазначене право підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом. Державна реєстрація здійснюється на підставі відповідних документів, що підтверджують виникнення, перехід, припинення прав на нерухоме майно, невичерпний перелік яких міститься у ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». При цьому свідоцтво про право на спадщину в даному переліку не вказано. Однак відповідно до п. 27 Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 703, свідоцтва про право на спадщину, видані нотаріусами, визнано документами, що підтверджують виникнення, перехід та припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно. Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» нотаріусом, яким вчиняється нотаріальна дія з видачі

свідомості про право на спадщину, здійснюється державна реєстрація прав на підставі зазначеного свідомості шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Список літератури:

1. Гвоздик П. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини / П. О. Гвоздик, С. О. Бородовський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 1. – С. 92–105.
2. Дьоміна О. О. Момент виникнення прав за правочинами, що підлягають державній реєстрації: еволюція законодавчого підходу / О. О. Дьоміна, І. С. Капуш // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 3. – С. 84–89.
3. Отрош І. М. Право власності на об'єкти нерухомості за законодавством України: охорона та захист : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Інна Михайлівна Отрош ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 16 с.
4. Печеный О. П. Проблемы регистрации прав и удостоверения фактов в сфере наследственных правоотношений / О. П. Печеный // Проблемы регистрации прав, фиксации и удостоверения юридических фактов гражданского права : сб. статей / [рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М. А. Рожкова]. – М. : Статут, 2013. – С. 239–249.
5. Постанова Верховного Суду України від 23.01.2013 р. Справа № 6-164цс12 [Електрон. ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29023880>.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45274.
7. Спасибо-Фатеева І. В. Значення державної реєстрації для цивільних правовідносин / І. В. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 159–171.

Печеный О. П. Некоторые проблемы государственной регистрации в сфере наследственных правоотношений.

Проанализированы проблемы государственной регистрации как многоаспектного правового явления, которое распространяет свое действие на субъективные права, включая прав на наследство, право собственности, так и юридические факты. Исследованы вопросы государственной регистрации в сфере наследования, в частности определение момента возникновения права собственности на недвижимое имущество при наследовании.

Ключевые слова: прав на наследство, право собственности, государственная регистрация, недвижимое имущество.

Pecheniy O. P. The some problems of state registration in the field of the inherited legal relationships.

In the article the problems of state registration are analysed as the multidimensional phenomenon which touches as civil laws, including a right on an inheritance, right of ownership, so legal facts. The questions of state registration are probed in the sphere of inheritance, in particular complications of decision of moment of origin of right of ownership on the real estate at an inheritance. Correlation of right is analysed on an inheritance and ownership rights.

Key words: right to inheritance, right of ownership, state registration, real estate.